

بررسی ویژگی ۴ نوع قلب در حدیث پیامبر؛ معرفی انواع مختلف قلب و روح انسانی

اهمیت قلب و معرفی مبنای تقسیم انواع قلب در حدیث پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)

قلب یکی از نعمت‌هایی است که خدا به همه ما داده است. ولی قلب‌ها با هم تفاوت دارند و انواع مختلفی از تقسیم‌بندی برای آن‌ها وجود دارد. غیر از بیماری و سلامت که یک تقسیم‌بندی کلی است، مرور سخنان خدا و همچنین بزرگان ما را با دسته‌بندی‌های دیگری آشنا می‌کند. برای نمونه چهار نوع قلب در حدیثی از پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) معرفی شده‌اند که مبنای آن میزان ایمان و ارتباط با قرآن است.

نوع و چگونگی رابطه ما با قرآن اهمیت زیادی در سلامت قلبمان دارد. خداوند در قرآن نظام محبتی حقیقی و انسانی را تنظیم و معرفی کرده است. اما ما چه قدر به این نکته توجه داریم؟ آیا فقط قاری قرآن هستیم یا این کتاب را به عنوان راهنمایی برای ساختن قلب سالم می‌شناسیم که از طرف آفریننده ما فرستاده شده و شامل مهم‌ترین راهکارهای خوشبختی ابدی و جاودانه است؟

قلب پادشاه وجود و واقعی‌ترین ثروت ماست و بقیه دارایی‌ها مقدمه‌ای برای ساخته شدن این بخش هستند. شناخت دارایی‌های حقیقی دل باعث می‌شود به جای ثروت‌های خیالی، وهمی، جمادی، گیاهی یا حیوانی به ثروت‌های حقیقی قلب تکیه کنیم. بیماری قلب روحانی هم مانند مریضی و ضعف قلب جسمانی بر عملکرد تمامی ابعاد وجود تاثیر می‌گذارد.

اهمیت قلب به اندازه‌ای زیاد است که شرط تولد سالم به عالم جاودانه، داشتن قلب سالم است؛ در واقع قلب تنها دارایی ماست که با خود به سرای باقی می‌بریم و کیفیت زندگی‌مان در چهار مرحله وفات، برزخ، قیامت پنجاه هزار ساله و زندگی ابدی پس از آن وابسته به وضعیت و کیفیت قلب و دارایی‌ها و ثروت‌های درونی‌مان است. هرچه قلب و روح ما قوی‌تر و ثروتمندتر باشد؛ در دنیا خوشبخت‌تر، شادتر، آرام‌تر و در آخرت هم خوشبخت‌تر و مقرب‌تر خواهیم بود.

ساختن قلب و روح قوی نیاز به راهکارها و ابزارهایی خاص دارد. در ادامه به این موارد و بررسی ویژگی‌های چهار نوع قلب در حدیث پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) می‌پردازیم.

اهمیت تغذیه و تنظیم نظام محبتی قلب

قلب بخشی از وجودمان است که حالت سکون ندارد، به‌طور دائم در حال دگرگونی است و به تعبیر حضرت رسول (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) شبیه پری است که به شاخه درختی در بیابان آویخته شده و باد آن را زیر و رو می‌کند.^۱ این سخن یعنی همه کارها، فکرها، رفتارها و کلمه‌های ما روی قلب‌مان اثر می‌گذارند و آن را به سمت سلامت یا بیماری می‌کشانند؛ پس خیلی مهم است که ما چه طور قلب خود را تغذیه می‌کنیم. بی‌توجهی به قلب منشأ همه گرفتاری‌های دنیا و آخرت، بدبختی‌ها، دلشوره‌ها، بدرفتاری‌ها و اضطراب‌ها است؛ چون دل کانون قدرت و آرامش است و هرچه بیشتر و بهتر تغذیه شود شادی، آرامش و خوشبختی افزون‌تری را در دنیا و آخرت نصیب ما می‌کند.

یکی از اصلی‌ترین اصول تغذیه قلب تنظیم نظام محبتی آن است، یعنی باید محبوب‌ها و معشوق‌های قلب بر اساس نظام و اولویت بندی خاصی چیده شوند. در مورد تغذیه جسم یک هرم غذایی وجود دارد که مواد مختلف بر اساس اهمیت و میزان نیاز بدن در جای خاصی از این هرم قرار می‌گیرند؛ اگر به ترتیب این هرم عمل نکنیم بدن ما دچار کمبود یا زیاده‌روی می‌شود که نتیجه هر دو حالت، بیماری و آسیب است. در مورد تغذیه روح هم این قانون برقرار است و اگر قلب بر اساس ساختاری که خدا تنظیم کرده^۲ تغذیه نشود، بیمار می‌گردد. قلب بیمار هم نمی‌تواند ما را سالم به مقصد برساند. در این بخش از سلامت و بیماری قلب گفتیم، اما آیا قلب ویژگی‌های دیگری هم دارد؟ اصلاً چند نوع قلب وجود دارد؟

متقی هندی، علی بن حسام‌الدین، کنز العمال، ج ۱، ص ۲۴۴^۱
سوره توبه، آیه ۲۴^۲

انواع تقسیم‌بندی قلب

تقسیم‌بندی‌های مختلفی برای قلب وجود دارد. کلی‌ترین دسته‌بندی بر اساس سلامت یا بیماری است و هر تقسیم‌بندی دیگری را می‌توانیم زیر این دو شاخه اصلی قرار دهیم. معروف‌ترین اصطلاح برای قلب سالم در بُعد معنوی و روحانی قلب سلیم است. اصلی‌ترین دارایی و مهم‌ترین شرط نجات در دنیا و به ویژه آخرت هم داشتن این نوع قلب است.^۳

نمونه‌ای از تقسیم‌بندی قلب که بر اساس نظام محبتی و اولویت کمالات انجام می‌شود عبارتست از: قلب سنگی، سخت‌تر از سنگ، گیاهی، حیوانی، شیطانی و قلب انسانی! با توجه به ویژگی‌های قلب سالم و بیمار و بررسی هرکدام از این شش نوع قلب می‌توانیم بفهمیم داشتن کدام قلب دارایی و کمال محسوب شده و چه قلبی باعث سقوط می‌شود.

خدا به همه ما استعداد و ظرفیت کسب کمال یا گرفتار رذایل شدن و سقوط را داده است. این خود ما هستیم که با اختیار و انتخاب به سمت ساختن قلب سالم یا بیمار می‌رویم. خدا در آیه ۳۷ سوره ق به کسانی اشاره می‌کند که قلب دارند.^۴ سؤال این است مگر خدا به همه ما قلب نداده است؟ اگر منظور قلب جسمانی باشد که همه ما داریم. قلب به معنای روح هم به همه داده شده است؛ پس منظور از قلب در این آیه چیست؟ علامه طباطبایی در [تفسیر المیزان](#) می‌فرماید: «کلمه قلب به معنای آن نیرویی است که آدمی به وسیله آن تعقل می‌کند و حق را از باطل تمیز می‌دهد و خیر را از شر جدا می‌کند و بین نافع و مضر فرق می‌گذارد و اگر تعقل نکند و چنین تشخیص و جداسازی نداشته باشد، در حقیقت وجود او مثل عدمش خواهد بود، چون چیزی که اثر ندارد وجود و عدمش برابر است.»^۵ اگر چنین تعریفی را برای قلب سلیم بپذیریم یعنی قلب حقیقی و سلیم، زندگی‌بخش و مانع نابودی و عدم است. ما برای کسب قلب سلیم باید ویژگی‌های آن را بدانیم تا بتوانیم به سمت ساختنش پیش برویم.

سوره شعراء، آیات ۸۸ و ۸۹

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِّمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ

علامه طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۸، ص ۵۳۳

ویژگی‌های قلب سلیم و بیمار

مهم‌ترین وظیفه ما ساختن قلب سلیم است. قلب سالم همواره در حال حرکت و تکاپو برای کسب کمالات است. باور حقیقت وجود و نگرش درست به خود کمک می‌کند که بتوانیم قلبی سلیم بسازیم. عدم خودشناسی و نگرش وارونه به خود هم از جمله مواردی هستند که باعث فقر و بیماری قلب می‌شوند. قلب سلیم نشانه‌هایی دارد که برخی از آن‌ها عبارتند از: عشق به الله، بیداری و آگاهی، فطرت‌گرایی، گشاده‌رویی، خوش‌بینی، قوت، شادی، آرامش، بلوغ و تعقل، شهود، تقوا، توبه، قدرت، صبر، خروجی سالم، کظم غیظ، استحکام، رقت، رحمت، اقتدار، تعامل با اهل فطرت، تنظیم نظام محبتی، تسلیم و رضا، پندپذیری، تولید شادی، حُسن خلق، خیرخواهی، عمل به احکام، وسعت، پاکی و زلالی، شرح صدر و گذشت. قلب مادی و جسمانی اگر بیمار باشد نشانه‌هایی از جمله تپش‌های نامنظم و ضربان‌های کندتر یا تندتر از حالت طبیعی دارد. قلب معنوی بیمار هم علائمی دارد که برای نمونه به چند مورد اشاره می‌کنیم: کفر، نفاق، تعامل با اهل طبیعت، عصبانیت، زودرنجی، وسواس، سوءظن، بددهانی، سخت‌گیری، کینه‌توزی، چشم‌وهم‌چشمی، جدل، تکبر، ستمگری، غفلت، قساوت، حق‌گریزی، شک، کوری، عدم لطافت، وسوسه، میل به باطل و حسرت.

انواع قلب در حدیث پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)

ایمان و قرآن یکی از ملاک‌هایی است که بر اساس آن نوعی از تقسیم‌بندی برای قلب انجام می‌شود. مبنای این تقسیم‌بندی حدیثی از حضرت محمد (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) است که در آن، ایشان چهار نوع قلب را معرفی می‌فرمایند.^۶ انواع قلب در حدیث پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) عبارتند از: قلب با ایمان بدون قرآن، قلب با ایمان و قرآن، قلب بدون ایمان با قرآن، قلب بدون ایمان و قرآن.

راوندی، سید فضل‌الله، النوادر، ج ۱، ص ۴۶

دسته اول در تقسیم‌بندی قلب در حدیث پیامبر؛ قلب با ایمان بدون قرآن

گروه اول در تقسیم‌بندی قلب در حدیث پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) افراد خوب و مؤمنی هستند که به دلایل مختلف امکان و فرصت یادگیری و فهم قرآن را نداشته‌اند. البته این به دلیل سهل‌انگاری یا بی‌علاقگی آن‌ها به یادگیری قرآن نبوده است. این افراد معمولاً روح ایمان، پذیرش و تسلیم قوی و بالایی دارند و همین مورد کمک می‌کند از طریق علما، مراجع یا مطالعه، علوم دینی را یاد گرفته و سپس با عمل به آن‌چه فهمیده‌اند، پرهیز از گناه و انجام عمل صالح به درجه خوبی از ایمان و سازندگی برسند. نمونه آن پیرمرد و پیرزن‌های باتقوا، نورانی و مؤمنی هستند که سواد ندارند و قرآن بلد نیستند. کربلایی کاظم ساروقی یکی از این افراد است که با اشاره و نگاهی غیبی در یک لحظه همه قرآن در قلبش جای گرفت.

در بین غیرمسلمان‌ها هم افرادی وجود دارند که جزو گروه اول یعنی دارای قلب با ایمان بدون قرآن هستند. مثلاً برخی یهودی‌ها، مسیحی‌ها یا پیروان دین‌های دیگر از نظر مسائل عقیدتی، اخلاقی، عبادی و همچنین محبتی که بین فرد و خدا برقرار است، فرق چندانی با مسلمان‌ها ندارند و از اسلام و مسلمانی فقط اسمش را همراه ندارند. خداوند هم در قرآن بعضی از اهل کتاب را تجلیل و تمجید کرده است.

پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) قلبی را که در آن ایمان هست اما قرآن نیست؛ مثل خرمایی می‌دانند که خوشمزه است اما بوی خوشی ندارد.

دسته دوم در تقسیم‌بندی قلب در حدیث پیامبر؛ قلب با ایمان و قرآن

گروه دوم در تقسیم‌بندی قلب در حدیث پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) افرادی هستند که هم مؤمن و هم اهل ارتباط، رفاقت و انس با قرآن هستند. آن‌ها قرآن می‌خوانند، حفظ می‌کنند، فهم قرآنی دارند، معارف قرآن را یاد گرفته و به دیگران هم یاد می‌دهند. قرآن جذابیت، انس و محبت می‌آورد و این افراد چون روح و دل‌شان مزین به قرآن است دارای شخصیت‌های دوست‌داشتنی و جذابی هستند و با ورود خود به هر

جمعی آن را نورانی و خوشبو می‌کنند. حضرت محمد (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) قلب این گروه را مانند کیسهٔ مُشکی می‌دانند که باز شود یا در بسته باشد، بوی خوش می‌دهد.

دستهٔ سوم در تقسیم‌بندی قلب در حدیث پیامبر؛ قلب بدون ایمان با قرآن

گروه سوم در در تقسیم‌بندی قلب در حدیث پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) قلبهایی هستند که قرآن می‌خوانند اما ایمان ندارند. بزرگان و عرفا، قرآن را شراب مؤمن می‌دانند. شراب خاصیت مست‌کنندگی دارد، ولی آیا خواندن قرآن و ارتباط با آن هم چنین حس و حالی در ما ایجاد می‌کند؟ اگر تنها روی قرائت، تجوید و حفظ قرآن کار کنیم به‌طور قطع نمی‌توانیم با آن مست شویم. حافظان و قاری‌های زیادی وجود دارند که قرآن برای آن‌ها شراب نیست؛ تا وقتی قرآن در قلب ما جاری نشود و آن را به حرکت دریاورد خاصیت مست‌کنندگی هم نخواهد داشت. چون حرکت قلبی بسیار اهمیت دارد و بر اساس فرمایش امام صادق (علیه‌السلام) توجه به خدا به وسیلهٔ دل‌ها رساتر از توجه به خدا توسط بدن است.^۷

گاهی ممکن است فردی حافظ، مربی، قاری یا استاد تفسیر قرآن باشد اما بی‌تقوا بوده و احکام دین را رعایت نکند. در دل چنین فردی قرآن وجود دارد اما ایمان، باور و یقین نیست و او مدام دچار شک، تردید، تزلزل و اضطراب می‌شود.

نمونهٔ این افراد در طول تاریخ کم نبوده و نیستند و همهٔ ما اسم آن‌ها را بارها شنیده‌ایم. شمری که سر مبارک امام حسین (علیه‌السلام) را از تن جدا کرد معلم قرآن بود، همچنین تعداد زیادی حافظ قرآن در لشکر عمر سعد در حادثهٔ عاشورا حضور داشتند. دوازده هزار نفر از خوارج که در مقابل امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) جنگیدند هم همگی اهل قرآن بودند، اما ایمان نداشتند.

شیخ طبرسی، مشکاه الأنوار فی غرر الأخبار، ج ۱، ص ۴۴۸^۷

در عصر حاضر هم افرادی هستند که قلب‌هایی بی ایمان با قرآن دارند. نمونه آن وهابی‌هایی در مکه و مدینه‌اند که به‌طور دائم قرآن می‌خوانند اما هیچ ارادتی به دین خدا، پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) و اهل بیت (علیهم‌السلام) ندارند. چنین افرادی که روح ایمان در وجودشان نهاده نشده به راحتی می‌توانند کارهایی خلاف دین و دستورهای خدا انجام دهند؛ مثلاً انسان‌های دیگر را به ناحق بکشند؛ همان طور که وهابی‌ها در حمایت از اسرائیل، شیعیان مظلوم یمن را می‌کشند و به دنبال نابودی تمام نوع بشر در غزه و لبنان هستند.

قرآن یکی از عواملی است که قلب را زنده می‌کند. این ملاک خوبی است برای تشخیص این‌که آیا قرآن خواندن ما و دیگران مؤثر بوده یا فقط مرور تعدادی واژه و جمله عربی است؟ چطور می‌توانیم قلبی را که با ستمگری چشم روی انسانیت بسته و مشغول ظلم و حق‌کشی است زنده بدانیم؟ حضرت رسول (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) قلب بی ایمان با قرآن را به آهک تشبیه می‌کنند که بوی خوش دارد اما مزه آن بسیار بد است.

دسته چهارم در تقسیم‌بندی قلب در حدیث پیامبر؛ قلب بدون ایمان و قرآن

گروه چهارم در تقسیم‌بندی قلب در حدیث پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) قلبی است که در آن ایمان و قرآن وجود ندارد. حضرت رسول (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) چنین قلبی را مانند حنظل یا هندوانه ابوجهل می‌دانند که هم بوی آن بد و هم مزه‌اش تلخ است. این سخن فقط یک تعبیر و تشبیه نیست، بلکه به ما یاد می‌دهد که ایمان و قرآن باعث می‌شوند قلب ما عطر و طعم داشته باشد.

همه افرادی که آشپزی می‌کنند می‌دانند ادویه‌جات باعث می‌شوند غذا طعم و عطر داشته باشد. ادویه یک اسم کلی برای موادی است که خاصیت عطر و طعم‌دهندگی دارند. در برخی واژه‌نامه‌ها ادویه را جمع دوا و دارو می‌دانند. پس به‌طور کلی ادویه ماده‌ای است که علاوه بر خاصیت دارویی و شفابخشی به غذا هم عطر و طعم می‌دهد. با توجه به این مورد و همچنین تعریف نوع چهارم قلب در حدیث پیامبر

(صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) درمی‌یابیم که ایمان و قرآن علاوه بر طعم و عطردهی خاصیت دارویی و درمانی هم برای قلب دارند و قلب‌هایی که از این دو اکسیر بی‌بهره‌اند همیشه در خسارت خواهند بود.

با توجه به نشانه‌های قلب سلیم و بیمار می‌توانیم تشخیص دهیم چهار نوع قلب در حدیث پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) سالم هستند یا بیمار؟ قلب‌های نوع اول و دوم یعنی قلب با ایمان بدون قرآن و قلب با ایمان و قرآن هر دو در دسته قلب سلیم قرار می‌گیرند؛ البته باید به این نکته توجه داشته باشیم که قلب سلیم دارای مراتبی است و به‌طور قطع قلبی که در آن هم ایمان و هم قرآن وجود دارد از درجه سلامت بالاتری نسبت به قلب با ایمان بدون قرآن برخوردار است. قلب‌های بدون ایمان با قرآن و بدون ایمان و قرآن هم جزو قلب‌های فقیر و بیمار هستند که درجه مریضی و فقرشان متفاوت است.

در این درس ابتدا درباره قلب و اهمیت آن گفتیم. قلب همه دارایی ما در گذر از دنیا به آخرت است. خوشبخت‌ترین افراد در دنیا و آخرت هم کسانی هستند که قلبی سالم داشته باشند. گفتیم که طبق حدیثی از حضرت محمد (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) چهار نوع قلب وجود دارد. مبنای این تقسیم‌بندی ایمان و قرآن است. قلب‌های با ایمان و قرآن و با ایمان بی قرآن جزو قلب‌های سالم و قلب‌های بدون ایمان با قرآن و بدون ایمان و قرآن هم در دسته قلب‌های بیمار هستند.

یکی دیگر از تقسیم‌بندی‌های قلب بر اساس نظام محبتی قلب است. قلب سلیم با خوراک‌های معنوی سالم تغذیه شده و بر اساس نظام محبتی خداوند تنظیم می‌شود. طبق این نظام مهندسی‌شده شش نوع قلب وجود دارد که عبارتند از: قلب سنگی، سخت‌تر از سنگ، گیاهی، حیوانی، شیطانی و قلب انسانی. به این تقسیم‌بندی در درس‌های بعدی خواهیم پرداخت.